

Pétervári Kinga

ELTE GTK

A professzori szerepek történeti különbözőségei – a magánjogi jogalkotás esete¹

Az alábbi tanulmány a jogi oktatás példáján szeretne adalékot nyújtani az oktatástörténeti kutatás azon módszertanához, amely egyrészt egy-egy tudományág középiskolai-egyetemi oktatása körüli történéseket elemzi, másrészt azokat a speciális, magára a tudományra ható körülményeket, melyek alapvetően befolyásolják a tudástermelés lehetőségét. A jogi oktatás nem egyszerűen egyike a magyar felsőoktatás ágazatainak, hanem – legalábbis 1945 előtt – egyértelműen a legnagyobb ágazata.

Prolegomena

„Szabó László Tamás az egykori pécsi oktatástörténeti doktori iskola koncepciójának értékelésekor egyfajta paradigmaváltásnak nevezte, hogy az ott megfogalmazott koncepció szerint az oktatástörténet nem egy 'külön tér', hanem mindaz a szempont és téma, ami kortárs neveléstudományi vagy oktatáskutatási szempontból legitim téma, definíció-szerűen rendelkezik történelmi aspektussal – vagy empirikusan megragadhatóan, vagy az emlékezet konstrukciói révén. A tantervtörténet és tananyagtörténet, a tanítással foglalkozók személye, a tananyagot meghatározók összetétele nyilvánvalóan tárgya a kortárs neveléstudományi kutatásnak, oktatáskutatásnak is, tárgya tehát a neveléstörténetnek is. Ezzel foglalkozunk most, egyszerre a középiskolai és felsőoktatási vonatkozásokkal, egyszerre a 18-21. századdal, azzal, hogy a hétköznapi tudással, illetve az ízlésítéssel, az érzelmi és szociális tudással szemben a tantárgyi/tudományági rendben megragadható iskolai tudásátadás intézményesültsége milyen.

A magyar oktatástörténetben több tárgycsoport alakult ki:

1. Azok a tárgyak, ahol

- a középiskolai oktatás intézményrendszere és személyi állománya az egyetemi tudományosság részeként működik,
- van a középiskolai oktatástól, egyetemtől független tudástermelés is, ami alapvetően támogatja a hivatalos tudományt.

Ilyen például a történettudomány világa.

2. Azok a tárgyak, ahol

- a középiskolai oktatás intézményrendszere és személyi állománya *nem* az egyetemi tudományosság részeként működik,
- van a középiskolai oktatástól, egyetemtől független tudástermelés is, ami alapvetően támogatja a hivatalos tudományt.

Ilyen például a jogtudomány világa.

3. Azok a tárgyak, ahol
- a középiskolai oktatás intézményrendszere és személyi állománya az egyetemi tudományosság részeként működik,
 - *nincs* a középiskolai oktatástól, egyetemtől független tudástermelés.
- Ilyen például a biológia világa.
4. Azok a tárgyak, ahol
- a középiskolai oktatás intézményrendszere és személyi állománya az egyetemi tudományosság részeként működik,
 - van a középiskolai oktatástól, egyetemtől független tudástermelés is, ami alapvetően *nem* támogatja a hivatalos tudományt.
- Ilyen például 1900 és 1945 között az irodalomtudomány, irodalomkritika világa.
5. Azok a tárgyak, ahol
- *sem* a középiskolai oktatás intézményrendszere, illetve személyi állománya, *sem* az egyetemi tudományosság *nem* választja tárgyul,
 - de van társadalmi tudástermelés.
- Ilyen 1900 és 1918 között a szociológia világa
6. Azok a tárgyak, ahol
- *sem* a középiskolai oktatás intézményrendszere, illetve személyi állománya, *sem* az egyetemi tudományosság *nem* választja tárgyul,
 - *nincs* társadalmi tudástermelés (lényegében a 'múlt', vagy az 'emigráció', a 'külföldi művek fordítása' jelentik a tudományosság forrását).
- Ilyen az Afrika-kutatás világa.

Egy koncepcionális oktatástörténeti kutatásnak ezeket az alternatívákat kell végigtekintenie azon a módon, hogy egyrészt egy-egy tudományág középiskolai-egyetemi oktatása körüli történéseket elemzi, másrészt azokat a speciális magára a tudományágra ható körülményeket, melyek alapvetően befolyásolják a tudástermelés lehetőségét. Ilyen pl. egy ország nemzetközi orientációja, melynek alapján adódik vagy nem adódik pl. az Afrika-kutatás; az egyetemhez kötődő vagy nem kötődő jogi elitek szerepe a jogalkotásban és az alkotmánybíráskodásban; ásványtan tantárgyat, szakkört, szakot regionálisan kézenfekvővé vagy inadekváttá tevő természeti adottságok stb. stb.” (Nagy, 2023. 1.)

Az alábbi tanulmány ennek a módszertannak az érveléséhez szeretne adalékot nyújtani a jogi oktatás példáján. A jogi oktatás nem egyszerűen egyike a magyar felsőoktatás ágazatainak, hanem – legalábbis 1945 előtt – egyértelműen a legnagyobb ágazata.

Bevezetés

Jogtudósok alkotta jogról – *Professorenrecht*ről – csak akkor lehet beszélni, ha ténylegesen léteznek professzorok, jogtudósok. Magyarországon a jogtudomány azonban a 19. századig nem igazán volt meghatározó része a magyar magánjogi jogfejlődésnek. Georch Illés 1804-ben írta meg az első magyar nyelvű magánjogi könyvet (Georch, 1804), egy olyan korban, amelyben a legtöbb jogász még latinul írt és beszélt, illetve amelyben a korabeli jogi szakirodalom jellegzetesen még az ország szokásainak és törvényeinek – magyarázatokkal ellátott – *bemutatása* volt (Asztalos, 1970). De még ekkor sem az egyetemek voltak a jogászképzés legfontosabb helyszínei. A hallgatók inkább a helyi ügyvédi irodákban (patvaria) vagy a helyi – vármegyei – közigazgatásban végzett gyakorlaton szerezték meg későbbi praxisukhoz szükséges ismereteiket. A jogot ekként tanultak többsége katolikus, nemesi származású volt, akik a helyi szokásjogot (még ha írott szokásjogot is) a gyakorlatban helyben sajátították el, és így kerülhettek be a vármegyei hivatalokba. Az egyetem hiányában külföldön végzett, általában nem-katolikus

diákok ezzel szemben kiszorultak a központi közigazgatásból (az igazságszolgáltatás és a közigazgatás csak a dualizmus alatt válik elkülönítetté). Ez a különbség meglehetősen világos választóvonalat teremtett a jogászok között társadalmi eredetük alapján (Asztalos, 1970). Itt látszik a leginkább a szembenállás: „A középkor doktorai és politikusai, tudósai és gyakorlati jogászai, politikus diplomatái és bírái között – miként Bónis György bebizonyította – ’át nem hágható választóvonal’ húzódott. Akik a szokásjogot alakították, néhány kivételtől eltekintve nem ismerték az európai jogrendszereket, akik pedig birtokában voltak az egyetemi ismereteknek, nem kaptak részt a szokásjog formálásában.” S így, mint azt Bónis továbbfűzi: „a római jogi képzettséggel bíró, egyetemet végzett ’doktorok’ arisztokratikusan elkülönült kasztja a diplomácia terepére húzódott vissza, átengedve a törvénykezés terepét a ’praktikusoknak’.” (idézi Mezey, 2014–2015. 7–8.)

Ennek ellenére hagyományos elképzelés a magyar jogtudományban (legutoljára Sárközy, 2011), hogy a magyar jog a német joghoz hasonlóan úgynevezett *Professorenrecht* – azaz a jogtudósok által fejlesztett jog, s ebből kifolyólag a legbefolyásosabb jogi elit az egyetemi elit. Jelen tanulmány ezzel szemben amellet érvel, hogy noha az egyetemi elit befolyása valós, mégis elsősorban éppen az egyetemi jogi oktatás kései bevezetése és lassú elterjedése miatt a jogtudósoknak a magánjogi jogalkotásban való megjelenése meglehetősen késői jelenség, és semmiképpen sem kizárólagos.

A jogtudósok alkotta jogról mint fogalomról

Az elmúlt évtizedekben/évszázadban széles körben tanúi vagyunk a pozitívista írásos jogalkotás elterjedésének, amely nyilvánvalóan erősítené egy professzori elit részvételét a jogalkotási folyamatban. E jogszabályok szükséges értelmezése azonban még mindig erős befolyást biztosít más szakmai csoportok, különösen a bírák számára. Hiszen nem új az az elméleti probléma, hogy mennyi kreativitás (jogértelmezés) rejlik a jogalkalmazásban. Klasszikus példa erre az USA Legfelsőbb Bíróságának (Supreme Court) igen korai 1803. évi döntése, a *Marbury v. Madison* ügyben, amelyre hivatkozással azóta lényegében bármely bíró bármely jogszabályt félretehethet, ha azt alkotmányellenesnek tartja. Ha ezt a Legfelsőbb Bíróság teszi, akkor a jogszabály illetően értelmezése mindenkire kötelező lesz, ha alsóbb fokon teszik, akkor az adott ügyben válik csak alkalmazhatatlanná. Hogy ez mennyire élő jog, azt mutatja Barack Obama, majd Donald Trump elnökök küzdelme az amerikai egészségügyi rendszer megreformálása kapcsán. Az ún. Obama egészségügyi reformokra (Obama care) első fokon több államban mondta ki a bíró, hogy az összeegyeztethetetlen az alkotmánnyal. Ugyanakkor az alsó fokon többnyire vesztes jogszabályt az USA Legfelsőbb Bírósága óvatosabban ítélte meg többször is (pl. *National Federation of Independent Business v. Sebelius*, 567 U.S. 519 [2012], *King v. Burwell*, 576 U.S. 473 [2015], *California et al. v. Texas et al* 593 U.S. 659 [2021]). Az esetjogias angol és amerikai jogban az igazi jogi elit tagjai ezért nem véletlenül elsősorban a bírók közül kerülnek ki, sőt a jogtudomány üzése, a döntések elméleti egységesítése, értelmezése is elsősorban a bírák feladata (pl. Posner, Easterbrook, akik persze egyetemi oktatók is, vagy régen pl. Blackstone).

Ugyanez a fejlődés az USA-val szemben nem természetjogias, hanem pozitív jogias (azaz a bírói értelmezéssel szemben a törvények elsőbbségét hangsúlyozó), parlamentáris Angliában pont az írott jog miatt másként alakult, hisz a bíró nem tehetett félre a parlament által hozott törvényeket, nem írhatta felül a parlament határozatait. Ezért érdekes, hogy – minden bizonnyal az EU-s jogfejlődés hatására is – 2005 óta a jogász Lordok (*Law Lords*) a Lordok Házától elkülönítetten működnek legfelsőbb bíróságként (*Supreme Court*) avagy alkotmánybíróságként, és mint ilyen, egy nem jelentéktelen „alkotmánymódosítás” révén, 2019-ban azt a királynőnek szóló miniszterelnöki tanácsot

is jogosulttá váltak felülvizsgálni, amely a parlament elnapolását kérte az uralkodótól (ld. *R [Miller] v The Prime Minister and Cherry v Advocate General for Scotland* [2019] UKSC 41).

A *Professorenrecht*nek manapság többféle jelentése van. Jelenleg gyakran pejoratív értelemben használják, egy „dogmatikus stílusra” utalva, amely nehezen érthető, és „tele van elméletekkel és elvont fogalmakkal”. Azaz a tartalom nem hozzáférhető a nem szakemberek számára (Hesselink, 2002). Ezzel szemben az EU-ban az uniós magánjog harmonizációjának lehetséges eszközeként tartják számon (Schepel, 2004). Van a *Professorenrecht*nek azonban egy további absztrakt jelentése is, nevezetesen, hogy bizonyos értekezések, elemzések például egy új jogintézmény szükségességéről később ugyanúgy kodifikálódhatnak, mint ahogy a bírói joggyakorlat megoldásai kerülhetnek át az írott jogba. Itt a *Professorenrecht* szociológiailag meghatározott terminológiaként szerepel, egy szakmai csoport – az akadémikusok / egyetemi elit – kodifikációra gyakorolt hatalmára utalva (Menyhárd, 2015). Az alábbi elemzés a „jogalkotás” tág kifejezését használja a magánjog fejlesztésében, amely önmagában nem is *terminus technicus*. Így nem szükségszerűen csak az írott jogot, hanem bármely hatályosulásra és kikényszerítésre alkalmas jogi normát jelenthet.

A *Professorenrecht* eredete és története

Az írott jog és annak tudósok általi magyarázata, fejlesztése a common law-val szemben régóta szerepet játszott a kontinensen, hisz itt élt a római jog recepciója. A középkori partikuláris szokásjogok által okozott mérhetetlen különbségeket a római jog korabeli értelmezése hidalta át (Stein, 2005). Ebből kifolyólag a kontinensen elsősorban a helyben ítélezők (bírók) és elsősorban a jogtudósok, szövegmagyarázók, kompilátorok, glosszatorok közt alakult ki a rivalizáció. Ezért is törekszik az egyetemi jogi elit a kontinentális jogban már nagyon korán (Bologna, Párizs) mindig alapelveket teremteni, hogy a „joghézagokat”, amelyek eltérést engednének az általánostól, „betömködhessék”.

Történetileg a Német–Római Birodalomban (18-19. sz.) a központosításra törekvés, az abszolút államhatalom kiépítésének szerves része és eszköze lett, hogy a különböző tartományokban a partikuláris jogszokást, joggyakorlatot egységesítsék. Ez teremtett lehetőséget az egyetemek professzorai számára, hogy elméleteiket más (nem csak földrajzi, hanem témaköri) területekre is továbbfejlesszék, s így keletkeztek a különböző elméleti, megközelítési, alapelvi, értelmezői, sztenderdizálói viták az adott tételes joggal, jogalkalmazással kapcsolatban egy igen magas absztrakt szinten (ld. az exegista, a pandektista, avagy a jogtörténeti iskolai szemléleteket). A jogtudósok, jogászprofesszorok mint autonóm elit így elsősorban a német jogterületeken jellemzőek. A tagolt, nem egységes szokásjog, illetve a recipiált római jog közös alapelvekre és tudományos érvényű általános megállapításokra való visszavezetése különös igénnyel merült föl elsősorban azért, hogy a kisebb-nagyobb kiváltságokat, hatalmi központokat egységes uralom alá helyezhessék.

Franciaországban ehhez képest a szokásjog hamarabb az írott jog uralma alá került, de a centralizált hatalomnak köszönhetően (17-18. sz.). Ezt az abszolút hatalommal rendelkező király által kinevezett egyetemi oktatók megfelelően érvényesítették is az egyetemeken és jogmagyarázó, jogértelmező műveikben.

Még a töredezett „német” hagyománnyal szemben is eltérő fejlődést mutat Magyarország története. Ez a „felülről jövő” írott (vagy alkotott) jog nagyon lassan fejlődik ki, és eredendően kiegészül a szokásjognak (*consuetudo*) a rendkívül eleven párhuzamos létezésével. Sőt, e két, egyenesen konkurráló törekvés a magyar jog jellegzetességévé is válik: a magyar jogalkalmazásban a „joghistoria hatályos jog is volt” (Mezey, 2005. 1–3.). A bírák szakmai képzése csak a 17. század végén indul meg (Horváth, 2005;

Hamza, 2005), amikor a magyar felsőoktatásban bevezették a jogi tanulmányok valamilyen formáját (Mezey, 2012; Szuromi, 2005). Vagyis az egyetem hiánya egészen 1667-ig él, és akkor is még évtizedekig csak néhány tucat joghallgatónak tartanak évtizedig nyúló képzéseket.

A jogászprofesszori elit kialakulása Magyarországon

Az egyetemeken végzett joghallgatók többsége ebben az időben, a 17–18. században, még mindig külföldön tanult (Szuromi, 2005), és ügyvédként, diplomataként, illetve oktatóként folytatták idehaza pályájukat, miután a központi közigazgatásban / igazságügyi szolgáltatásban nehezen helyezkedtek volna el. A diákokat Európa protestáns egyetemeire főleg a lutheránus és kálvinista önkormányzatok, elsősorban a városi, vármegyei, inkább főúri (Erdélyben a többnyire fejedelmi) támogatás vitte külhonba. A modern jogi gondolkodást, az írott jog bevezetésének igényét ez a réteg képviselte a hagyománnyal szemben. A korabeli szokásjogot alkalmazó jogászok és a külföldön végzett diákok között nagy volt az eltérés, nemcsak a jogi gondolkodásban. Az előbbieket nagyrészt katolikusok, jobbra a szokásokat, a helyi szokásjogot vagy a partikuláris kiváltságokat alkalmazták. Az utóbbiak jellemzően nem katolikusok, és inkább a városok, a kereskedelem érdekeit képviselték. A szokásjog ügyvédjeinek a vármegye mint külön jogalkotó tényező létezett, amelyre virtusként tekintettek, hiszen ez teremtette meg a centralizálni szándékozó központi hatalommal szemben a hagyományt, a szokást, a „magyar” függetlenségét (Asztalos, 1970).

E szokásjog jelentős hatását mutatja a Werbőczy-féle *Tripartitum*. 1514-ben ugyan volt róla vita a rendi gyűlésen, ahol végül is elfogadták, de a király által szentesítve nem lett, ekként nem emelkedett törvényi erőre. Eszerint tehát a megyei erőviszonyokban a köznemesi egyenlőség volt a realitás, amit azonban az arisztokrácia és a király *de iure* nem ismerhetett el. Így lett törvény helyett uralkodó szokásjog. És mint ilyen, e szokásjogi könyv nem csak törvénytörő, törvénytörő, de törvényrontó erővel is rendelkezett: „Vagyis dekretális szabályozás híján normáival betölthette a joghézagokat, [sőt] ellentétes vagy vitatható értelmezések esetén ’meghatározhatta’ a jogalkotói szándékot s végül ellentmondás esetén a gyakorlat erejénél fogva érvényteleníthette a törvények hatását” (Mezey, 2012. 78.).

Egy rendszerezett írott magyar magánjog alapvetően a II. világháború végéig nem született meg, még ha természetesen voltak is írott törvények. A *Corpus Iuris* tulajdonképpen csak jogszabálygyűjtemény volt, és eleinte ugyanúgy magánkiadásokban került forgalomba, mint Werbőczy *Hármaskönyve*. Az 1848: XV. tc. rendelkezett el „az ősiség teljes és tökéletes eltörlésének alapján polgári törvénykönyv” elkészítését és „ezen törvénykönyv javaslatának a legközelebbi országgyűlés elibe” terjesztését (Vékás, 2001. 1396.). Az 1848-as forradalom bukásával, amikor az áprilisi törvényeket érvénytelenítették, visszaállt a régi jogrend (Homoki Nagy, 2009), így a magyar szokásjog vált ismét alkalmazhatóvá, alkalmazandóvá. Az 1860-as októberi diploma után, bár az alkotmányos jogállás nem, de a belső jogrend visszaállt. Ezzel a vármegyei közpénemesi jogi elit teljes győzelmet aratott, hiszen az osztrák polgári jogi jogszabályokat a magyar ítélkező bírák aligha alkalmazták volna (Homoki Nagy, 2007). Gyakorlatilag a törvény előtti egyenlőség volt az egyetlen intézkedés, amelyet nem vontak vissza, deklaratív legalábbis, még ha de facto a helyzet mégsem ez volt, hisz az úrbísiség, hitbizomány, ősiség és az öröklés szabályai a régi szokásjog szerint alakultak – legalábbis a nemesek tekintetében.

Az ekként a gazdasági vérkeringésből teljesen kihulló ország integrálása érdekében Ferenc József gróf Apponyi György akkori országbíró vezényletével 1860-ban összehívatta az ún. Országbírói Értekezletet, hogy az osztrák jogszabályok magyarországi

alkalmazhatóságát megvizsgálta. Ezen Országbírói Értekezletre a gróf meghívottai közt 23 fő képviselte a főrendeket, főpapokat, illetve a hétszemélyes tábla tagjait. Mellettük a polgárságot 19 ügyvéd, 1 tábla-ügynök és 2 kereskedelmi kamarai tisztségviselő reprezentálta. Ezenkívül kereskedelmi vonatkozású ügyekben további 5 kereskedő, illetve kereskedelmi és iparkamarai alkalmazott vett részt (Ráth, 1861). Az így megalakított ún. Ideiglenes Törvénykezési Szabályok (ITSZ) a magánjog területén egészen az 1959. évi IV. tv (a polgári törvénykönyvről, Ptk.) meghozataláig, azaz gyakorlatilag 100 évig, 1960. január 1-éig hatályban maradtak.

Az Értekezlet résztvevőinek személyes karrierjéből jól látható, hogy a reformkori, illetve az 1848–49-es országgyűlésekhez hasonlóan végre megjelennek a szakmát képviselő tanult jogászok, ügyvédek, mint például Horváth Boldizsár, a későbbi igazságügyminiszter és Deák Ferenc, az 1867-es kiegyezés fő tárgyalója. Először kerülnek be továbbá a polgári foglalkozást reprezentáló kereskedők, a kamarák tagjai. Létszámukat azonban teljesen kiegyensúlyozzák a főnemesek és az egyház képviselői, valamint a szintén a szokásjogot és a rendi kontinuitást szorgalmazó felsőbírák. Az Értekezlet persze nem csak magánjogi, hanem büntetőjogi és közigazgatási kérdésekkel is foglalkozik, és érdekes módon az ITSZ jogforrási jellege a *Hármaskönyv*vel lesz azonos, mivel az országgyűlés felső háza megtárgyalta és az uralkodó jóváhagyta ugyan, de nem szentesítette azt. Ilyen értelemben – paradox módon – ez is szokásjogként rontotta le a régi magyar szokásjogot. A kompromisszumot segítette, hogy a kereskedelmi jog hagyományosan kívül esett a *Tripartitum* hatályán, mivel a nemesi rendek nemigen voltak érdekeltek a kereskedelemben. Így elsősorban a családjogi, öröklési vagy jobbágytartási kérdésekben a nemesek érdekeit a megyei közigazgatás (és a tőle még mindig nem független helyi igazságszolgáltatás) továbbra is biztosította a szokások és kiváltságok révén még igen sokáig.

Az egyetemek a 19. században gyakran adtak tiszteletbeli címet olyan ügyvédek vagy felsőbb bírák részére (címetes magántanár), akik tudományos tanulmányokat publikáltak (pl. Dell'Adami Rezső), vagy akik a jogalkotásban szerepet is kaptak (pl. Csatskó Imre, Meszlény Arúr). Ez a „multipozíció” gyakori volt a különböző jogi elitiek között a fejlett városokban, különösen Budapesten, és alapvetően megmaradt a második világháborúig. Ebből is látszik, hogy a magyar jogfejlesztés nem volt *Professorenrecht strictu sensu* – szűkebb értelemben vett –, mert az egyetemi tudósok nem egy szerepben jelentek

Az Értekezlet résztvevőinek személyes karrierjéből jól látható, hogy a reformkori, illetve az 1848–49-es országgyűlésekhez hasonlóan végre megjelennek a szakmát képviselő tanult jogászok, ügyvédek, mint például Horváth Boldizsár, a későbbi igazságügyminiszter és Deák Ferenc, az 1867-es kiegyezés fő tárgyalója. Először kerülnek be továbbá a polgári foglalkozást reprezentáló kereskedők, a kamarák tagjai. Létszámukat azonban teljesen kiegyensúlyozzák a főnemesek és az egyház képviselői, valamint a szintén a szokásjogot és a rendi kontinuitást szorgalmazó felsőbírák. Az Értekezlet persze nem csak magánjogi, hanem büntetőjogi és közigazgatási kérdésekkel is foglalkozik, és érdekes módon az ITSZ jogforrási jellege a Hármaskönyvvel lesz azonos, mivel az országgyűlés felső háza megtárgyalta és az uralkodó jóváhagyta ugyan, de nem szentesítette azt.

meg, és nem egy szerepet töltöttek be a magyar jogalkotásban, mint Németországban, és elsősorban nem jogtudós mivoltuk miatt befolyásolták, ha befolyásolták a jogalkotást. A dualizmus alatti jogalkotásra – főleg a kezdeti időszakban – éppen az jellemző, hogy ügyvédek (alkalmasint bírákat vagy jogtanácsosokat) kértek fel törvénytervezetek kidolgozására, akik viszont ebbéli feladatukban magas tisztséget kaptak az Igazságügyminisztériumban (pl. Telesky István, Csemegi Károly). Sőt, Horváth Boldizsár igazságügyminiszter kifejezetten külföldi tanulmányútra küldi a jogalkotásban aktívan tevékenykedő embereit (Mezey, 2007).

Az egyetemi állásokra gyakran a hagyományos felsőbb bírák (táblabírók) közül toboroztak, akik a szokásjogot tartották a legfontosabbnak (pl. Wenzel Gusztáv), azaz nem annyira a tudományos feldolgozás, mint inkább a szokások prezentációja volt a céljuk. Mindezek ellenére a jogászprofesszorok kiválasztása nem volt a karok, főiskolák autonóm joga; az Igazságügyminisztériumnak kellett jóváhagynia őket, és a két tábor közötti tárgyalások ritkán voltak zökkenőmentesek, s így nem is meglepő, hogy általában kompromisszumhoz vagy új tanszékek hirtelen létrehozásához vezettek.

Ez a jogi elite jellemző konfliktus jócskán átnyúlt a 20. századba. A Lex Székely csak 1912-ben teszi kötelezővé a jogi doktorátust a bírának, és vezeti be az egységes ügyvédi-bírói vizsgát. Ehhez képest viszont az ügyvédi kamara, mint „kiváltságos elitcsoport” már 1874 óta megkövetelte a jogi diplomát mint alkalmazási feltételt. A dualizmus alatt a hagyományos szolgabírói, tisztviselői középnemesi réteg ekként már szakmailag is teljesen eltávolodik a képzett, nagyrészt nem nemesi származású egyetemi és ügyvédi elitől (Fleck, 2004).

Noha a dualizmus alatt az ún. Magánjogi törvényjavaslat (MTK) több változatban is eljutott az Országgyűlés plenáris üléseire, azokat soha nem fogadták el. A dokumentumokból kiderül, hogy hat egyetemi tanár, két ügyvéd, egy ügyész, két bíró, valamint hat bürokrata és hivatalnok dolgozott a tervezet elkészítésén (ELTE, jogtörténeti tanszék). Ez azt mutatja, hogy a jogi kodifikáció ezen szakaszában két csoportnak volt egymással szemben kiegyensúlyozott befolyása a folyamatra: a közigazgatásnak és az egyetemi elitnek. Beszédes, hogy annak ellenére, hogy a dualizmusban a magánjogi reformok valódi motorja az Igazságügyminisztérium volt, a magánjog felülvizsgálatát a parlamentben felülreprezentált tradicionális megyei jogászok ellenállása miatt nem tudta elfogadtatni. Így e magánjogi tervezet a Horthy-korszakban is ajánlasként, szokásjogként működött a bíróságok számára a *Tripartitum* és az ITSZ jogforrásához hasonlóan. A bírák tehát hivatkoztak rá, és ez befolyásolta a magyarországi ítélkezési gyakorlatot. Gyakorlati szinten ez azt jelentette, hogy a magánjog korábbi kettős (együttelő) rendszere továbbra is érvényesült.

1948. után a politikai és szakmai döntéshozatal általános feltételei gyökeresen megváltoztak a szocialista rendszerben. Paradox módon ez vezetett az új és legelső magyar Polgári Törvénykönyv tervezetének véglegesítéséhez és elfogadásához. A végleges változat a korábbi magánjogi tervezet (MTK javaslat) bizonyos tanait alkalmazta a korábbi esetjoggal együtt, bár mindkettőt kétségtelenül szocialista kontextusba helyezte (Ptk. tervezetének vitája, 1958). De egy írott, kodifikált Polgári Törvénykönyv, mint az 1959. évi IV. törvény, egyáltalán nem volt magától értetődő, még a normatív szocializmus pozitívista jogi környezetében sem. A kódex 1960. január 1-jén lépett hatályba, amikor a jogrendszerben már döntő változások történtek ugyan, de a kódexnek még mindig a szokásjogot kellett átalakítania írott magánjoggá.

A törvényhozási bizottságoknak 8 professzori és 13 köztisztviselői, illetve hivatalnoki tagja volt. Az egyetemi elitel szemben teljes túlerőben voltak a bürokraták és a pártszakértők (1080/1957. [X. 13.] Korm. rendelet a kodifikációs kormánybizottságokról). Az egyetemeken a diktatórikus évtizedekben az állam szervei voltak, a kinevezett egyetemi tanárok a miniszteriális és pártszervek támogatásával nyerhették csak el pozícióikat.

A jogi elit különböző csoportjai közötti „multipozíció” lehetősége megszűnt, és a jogászok – különösen az ügyvédek – gyanús klaszterré váltak (X kategória, azaz kívülállók a munkások, parasztok és „progresszív értelmiségiek” hármasságában).

A bírák szerepe elenyésző lett, mivel már nem volt szükség a helyi jog vagy a szokások megtalálására, értelmezésére. Ezzel párhuzamosan a tudósok befolyása megnőtt, mivel az írott joghoz érvekre volt szükség. Az új szövegezési folyamathoz egyszerre kellett az analitikus helyzetelemzés és jogértelmezés, valamint a jövőkép megteremtése. Erre a feladatra az egyetemi elit lett a legalkalmasabb és a legjobban felkészült. Így paradox módon a *Professorenrecht* a második világháború után talán jobban jellemezte a magyar jogrendszert, mint valaha is. Ettől az időszaktól kezdve a jogalkotásban részt vevő professzorok közé tartoztak az újonnan alapított kutatóintézetek tagjai is. A kutatók persze nem voltak hatással a jogtudósok további generációinak képzésére, mivel az oktatástól elzárták őket, és így kutatásaik eredménye is csak korlátozottan hatott az uralkodó jogi gondolkodásra.

Az új rendszer a jogalkotás új kultúráját hozta magával. Az 1949-es alkotmányban megfogalmazott, erősen koncentrált államhatalom nyílt gyakorlása indokolta a párhivatalnokok beavatkozását a jogalkotási folyamatba (Harmathy, 2010). Az egész rendszer radikális megváltoztatása gyors és hatékony (állami) adminisztrációt igényelt. A nyilvános és szakmai viták egyetlen funkciója a politikai döntések legitimálása volt, mivel a rendszert egy új elitre kellett építeni, amelyet elméletileg az „alsóbb osztályokból” származók alkottak volna. Ahol léteztek, ott a jogi vitákat és diskurzusokat inkább az újságokban rendezték meg, mint a szakmai folyóiratokban vagy monográfiákban (Verebics, 2017).

Később a jogi elit különböző csoportjai közötti rivalizálás új konstellációt teremtett. Ez már nem a klasszikus hivatásrendek (bírák, ügyészek, ügyvédek) és az egyetemi elit közötti ellentétekhez kapcsolódott, hanem eme szakemberek különböző pártállami hatalmi hálózatban elfoglalt pozícióihoz (Sárközy, 2007). A jogalkotási folyamatban betöltött formális szerep az új jogi elithez való tartozás kritériumává vált. Ezek a munkaviszonyok különleges kiváltságok forrását, információkat biztosítottak a szereplőknek, amelyek a kívülállók számára ismeretlenek, teljesen hozzáférhetetlenek voltak. Így a hagyományos jogász szakma tagjai csak képviseleti szerveiken keresztül vehettek részt a jogalkotási folyamatban, szakmai tevékenységükön keresztül nem. A jogmagyarázó/jogértelmező képességüktől megfosztott bírák egyszerűen hivatalnokokká és igazságügyi adminisztrátorokká váltak. A bíróságok egyszerű hierarchikus intézménnyé lettek. Általában nem voltak érdekelték jogelvek kidolgozásában vagy új jogintézmények bevezetésében. Karrierjük a felsőbb fórumok által visszautalt ügyek statisztikáitól függött. Ezért általában valószínűtlen, hogy egy bíró határozzon, vagy akár csak érveljen is egy felsőbb bírósági döntés ellen. Az új törvények és új eszmék csak kényelmetlenebbé tették az életüket.

A szocialista időszak vége felé, de még bőven az 1989-es átmenet előtt, a gazdasági válságok okán, ismét gyakorivá vált a „multipozicionálás”. A (párt)bürokraták egyre inkább bevonták az új törvények kidolgozásába a magán (üzleti) szektor szakértőit, tanácsadóit (Lengyel, 1986), akik nem egyszer az egyetemek oktatói, illetve kutatói is voltak egyben (pl. Sárközy Tamás egyetemi oktató igazságügy-miniszterhelyettes is volt, illetve Kulcsár Kálmán kutató, aki igazságügyminiszter lett).

Összegzés

A jogtudósok által írott jog tehát egyáltalán nem egy régi fejlődési lépcsőfok a magyar jogban, és egyáltalán nem szükségszerű következménye annak, hogy a magyar jogrendszer elsősorban a német jogfejlődéshez áll közel.

Sőt, a jogalkotásban a befolyásolási erőviszonyok nagyon sokáig, 1949-ig a régi törésvonalak mentén rajzolódtak ki: modernizáció kontra szokás, nem-intézményesült szabadgondolkodók kontra közigazgatás, illetve nem-intézményesült szabadgondolkodók kontra intézményesült professzorok. E szerepek látnivalóan felcserélődnek néha, amikor például a felvilágosult adminisztráció befolyásoló erőhöz jut akár az intézményesült professzorokkal szemben is, s így a modernizációt, az európai integrációs törekvéseket képes támogatni (pl. az 1867-es kiegyezés idején). Általában azonban e küzdelmekben a bírák a közigazgatás képviselőiként jellemezhetőek, de mindenképpen a status quo védelmezőiként, egy autonóm professzori elit meg sehol sincs.

Az egyetemi jogászképzés ilyen kései bevezetése, illetve lassú elterjedése, valamint a jogi diploma kötelező tételének elhúzódása – különösen a bírák tekintetében – eleve lehetetlenné teszik a *Professorenrecht* fogalmának említését a németországihoz hasonló értelemben. Kivált, mivel az egyetemi oktatás elterjedése után is fennmaradt a különbség, hiszen a főként jezsuita befolyás alatt álló katolikus egyetemre a nem-katolikus diákok nemigen kaptak felvételt, így ők továbbra is a külföldi híresebb egyetemeken tanultak. Az átjárhatatlanság a helyi szokásjog és az európai jogintézmények közt ezáltal tovább élt a jogi elit szintjén, hiszen a visszatért diákok elsősorban független ügyvédi/tanítói/újságírói/diplomáciai pályákra kényszerültek, míg a magyar (egyetemet) végzők inkább kerültek az establishmentbe, illetve jogfejlesztő/jogalkotói pozícióba.

Még a dualizmus idején sem sikerült ezt a szokásjogon alapuló, inkább a bíró találta/fejlesztette jogot meghaladni. A jobbágyság 1848-as áprilisi törvényekkel való eltörlése ellenére például a nemesi osztályok családi joga és ezzel kapcsolatos szerződesei lényegében ugyanazok maradtak, mint azelőtt, és a *Tripartitum* szokásjoga szabályozta továbbra is. Az 1920-as, illetve az 1930-as években a gazdasági világválságokban a vágtató infláció miatt felborult értékkülönbségek miatt keletkezett jogviták modern írott jogi rendezése is lehetetlennek tűnt, mivel a vagyonügyleteknél (például az adásvétel, öröklés, jelzálog érvényesítés esetében) Magyarországon még mindig a megyei bíróságok által alkalmazott szokásjoggal küzdöttek a felek, régebbi precedensekre lévén utalva (Bilét, 1924).

Még a dualizmus idején sem sikerült ezt a szokásjogon alapuló, inkább a bíró találta/fejlesztette jogot meghaladni. A jobbágyság 1848-as áprilisi törvényekkel való eltörlése ellenére például a nemesi osztályok családi joga és ezzel kapcsolatos szerződesei lényegében ugyanazok maradtak, mint azelőtt, és a Tripartitum szokásjoga szabályozta továbbra is. Az 1920-as, illetve az 1930-as években a gazdasági világválságokban a vágtató infláció miatt felborult értékkülönbségek miatt keletkezett jogviták modern írott jogi rendezése is lehetetlennek tűnt, mivel a vagyonügyleteknél (például az adásvétel, öröklés, jelzálog érvényesítés esetében) Magyarországon még mindig a megyei bíróságok által alkalmazott szokásjoggal küzdöttek a felek, régebbi precedensekre lévén utalva (Bilét, 1924).

Kétségtelen, hogy a jogtudósok által fejlesztett magánjog koncepciója, ha valaha is igaz volt a magyar jogban, akkor az leginkább a (késő) szocialista rendszer jogalkotási módjának feleltethető meg. A szocialista jogrend végleg megszüntette a parlamenti törvényhozás mellett párhuzamosan létező szokásjogot, és eltörölte a hivatásrendek közötti oktatói különbözőségeket. Ezzel a bírák jogértelmezése és kreatív jogtalálása nemcsak hogy lehetetlenné vált, de egyenesen tiltott volt, mint azt az egyetemi tananyagban az ún. bíró alkotta jog tiltása, nem-létezése tükrözte (Samu, 1986).

Azaz noha az egyetemi jogi elit befolyása valós, mégis elsősorban éppen az egyetemi jogi oktatás kései bevezetése és lassú elterjedése miatt a jogtudósoknak a jogalkotásban való megjelenése meglehetősen késői jelenség, és semmiképpen sem kizárólagos.

Irodalom

- A Ptk. Tervezetének vitája az Állam- és Jogtudományi Intézetben (1958). *Jogtudományi Közlöny*, 13(3–4), 129–132.
- Asztalos, L. (1970). *A magyar burzsoá magánjog rövid története. Polgári jogi tanulmányok*. ELTE AJK Polgári Jogi Tanszék.
- Bilét, M. (1924). A redintegrációról. *Jogtudományi Közlöny*, (március), 24–31.
- Fleck, Z. (2004). *Szociológia jogászoknak*. Napvilág Kiadó.
- Georch, I. (1804–1806). *Honnyi törvények*. 1-2. Posony.
- Hamza, G. (2005). Vécsey Tamás és a jogi szemináriumok. *Jogtörténeti Szemle*, 5(különszám), 12–21.
- Harmathy, A. (2010). Jogpolitika – polgári jog. *Magyar Jog*, 12, 705–719.
- Hesselink, M. W. (2002). *Essays on the Future of Private Law in Europe*. Kluwer Law International.
- Homoki-Nagy, M. (2007). Az Osztrák Polgári Törvénykönyv és a kiegyezés. *Jogtörténeti Szemle*, 5(3), 16–24.
- Homoki-Nagy, M. (2009). Az öröklési jog szabályai az Mtj. tükrében. *Jogtudományi Közlöny*, 18–23.
- Horváth, P. (2005). Tudós elmék és eredmények a hazai modern jogi tudományosság kifejlődésében. *Jogtörténeti Szemle*, 3(különszám), 21–26.
- Lengyel, L. (1986, szerk.). *Fordulat és reform*. Pénzügykutató.
- Menyhárd, A. (2015). A polgári jog tudománya Magyarországon. In Jakab, A. & Menyhárd, A. (szerk.), *A jog tudománya*. HVG-Orac. 218–260.
- Mezey, B. (2002). Wlassics Gyula, a büntetőjog és a bűnvádi perjog professzora. In Kapiller, I. (szerk.), *Wlassics Gyula és kora 1852-1937*. Millecentenárium Közalapítvány. 60–78.
- Mezey, B. (2005). A jogászképzés változásai. *Jogtörténeti Szemle*, 3(különszám), 1–3.
- Mezey, B. (2007). A kiegyezés jogpolitikájának kialakítása (Horvát Boldizsár igazságügy-miniszter reformprogramja). *Jogtörténeti Szemle*, 5(3), 31–42.
- Mezey, B. (2012). Jogalkotás a 16-19. századi Magyarországon. *Rubicon*, (1–2), 76–81.
- Mezey, B. (2014-2015). Az ötszáz esztendő jogkönyv. *Jogtörténeti Szemle*, 4(1), 1–12.
- Nagy, P. T. (2023). Az oktatástörténetírás útjai a 2020-as években. *Kézirat*.
- Ráth, Gy. (1861). *Az Országbírói Értekezlet a törvénykezés tárgyában*. Landerer és Heckenast.
- Samu, M. (1986). *Állam- és Jogelmélet I-II*. Tankönyvkiadó Vállalat.
- Sárközy, T. (2007). *A szocializmus, a rendszerváltás és az új kapitalizmus gazdasági civiljoga 1945-2005*. HVG-Orac.
- Sárközy, T. (2011). A jog szerepe a gazdaságban. *Magyar Tudomány*, (5), 535–540.
- Schepel, H. (2004). Professorenrecht? The Field of European Private Law. In Schepel, H. & Jettinghoff, A. (szerk.), *In Lawyers' Circles: Lawyers and European Legal Integration*. Elsevier Reed. 115–124.
- Stein, P. (2005). *A római jog Európa történetében*. Osiris Kiadó.
- Szücs, J. (1984). *Nemzet és történelem*. Gondolat Kiadó.
- Szuromi, Sz. (2005). A középkori egyetemek létrejöttének és az egyetemi oktatás megszületésének sajátosságai. *Jogtörténeti Szemle*, 3(különszám), 3–7.
- Vékás, L. (2001). Egy új polgári törvénykönyv történelmi időszerűségéről. *Magyar Tudomány*, (12), 1396–1403.
- Verebics, J. (2017). A többi néma csend. A száz éve született Világhy Miklós pályaképe. In Emlékkülcs Világhy Miklós születésének 100. évfordulója alkalmából. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 15–23.

Jegyzet

¹ Jelen cikk továbbgondolt változata egy korábban megjelent tanulmánynak, ld. Pétervári, K. (2015): A jogászai elit két útja: a jogalkotás és az egyetem. Az új Ptk. esete. *Magyar Jog*, (10), 604–610.

Absztrakt

Hagyományos elképzelés a magyar jogtudományban, hogy a magyar jog – a némethez hasonlóan – jogtudósok által fejlesztett jog, ún. *Professorenrecht*. E tétel szerint a jogászprofesszoroknak, azaz az egyetemi elitnek lenne a legnagyobb befolyása a jogalkotásban. Az alábbiakban a jogászprofesszorokról, befolyásukról és szerepükről lesz szó a magánjogi jogalkotásban egyfelől történeti (1989-ig), másfelől szociológiai szempontból. Kétségtelen, hogy az egyetemi jogi elitnek a legnagyobb a szociológiai esélye arra, hogy az elvart (jog) tudományosságot, az igényelt objektivitást vagy legalábbis racionalitást (indokolást) vagy hatékonyságot a jogrendszerben a tudományosság köntösébe bújtatva biztosítani tudja saját érdekeit. Az én tézisem ezzel szemben az, hogy az egyetemi elit befolyása ugyan nem kérdőjelezhető meg, a helyzet azonban ettől sokkal összetettebben alakult a magyar történelem során, nem utolsósorban éppen a magyar – egyetemi – jogászképzés kései bevezetése, illetve kései elterjedése miatt.

Kulcsszavak: egyetem; jogászképzés; szokásjog; írott jog; jogász professzor